

<https://doi.org/10.18485/analiff.2026.38.1.16>

81'255.4

821.112.5.09-94 Франк А.

Kulturna i diskurzivna transformacija u posrednom prevođenju: analiza prevoda *Dnevnika Ane Frank* na srpski jezik

Bojana M. Budimir*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za germanistiku

 <https://orcid.org/0009-0007-8658-2724>

Ključne reči:

Dnevnik Ane Frank,
posredno prevođenje,
kulturnospecifični
elementi,
efekat konkatencije,
holandska književnost

Apstrakt

Dnevnik Ane Frank decenijama predstavlja obavezni deo školske lektire u Srbiji, što znači da su generacije čitalaca upoznate sa ovim kanonskim tekstom kroz posredne prevode. Uprkos tome, srpske verzije dela do sada nisu bile predmet translatološke analize, a malo toga je poznato o nastanku prevoda i uticaju posrednog prevođenja na njegov prenos u srpski kulturni prostor. Cilj rada bio je stoga dvojak: da se rekonstruiše prevodna geneza dela i da se ispita kako posredno prevođenje utiče na prenos kulturnospecifičnih elemenata i diskurzivnog registra u srpskim verzijama. Polazeći od Lefeverovog koncepta prevođenja kao procesa ponovnog pisanja (*rewriting*) i Hadlijeve hipoteze o efektu konkatencije (*concatenation effect*), istraživanje je kombinovalo kvantitativnu i kvalitativnu analizu. Korpus je obuhvatao 45 dnevničkih zapisa iz izvornika na holandskom sa odgovarajućim prevodima na engleskom i srpskom jeziku. Kvantitativna analiza obuhvatala je 78 kulturnospecifičnih elemenata i njihove prevodne ekvivalente, klasifikovane prema Ajkselinoj taksonomiji prevodnih strategija, dok su u fokusu kvalitativne analize bile diskurzivne transformacije i fusnote. Makrotekstualna rekonstrukcija utvrdila je da postoje samo dva integralna prevoda dela na srpskom jeziku, dok ostala analizirana izdanja predstavljaju samo minimalno redigovane verzije prvog prevoda Zagorke Lilić. Kvantitativna analiza kulturnospecifičnih elemenata ukazala je na tendenciju odomaćivanja pod uticajem engleskog posrednika. Istovremeno, kvalitativna analiza otkrila je kumulativni prenos interpretativnih pomaka uspostavljenih u angloameričkoj verziji. Analiza fusnota pokazala je kontrastne strategije: prvi srpski prevod u velikoj meri preuzeo je fusnote iz engleskog posrednika, dok ih je kasniji znatno proširio kroz strategiju didaktizacije. Ovi nalazi potvrđuju da posredno prevođenje nije jednosmerni mehanizam filtracije, već ambivalentan proces koji istovremeno ograničava i proširuje prevodilačku delatnost. Istraživanje otvara pitanje normi i tržišnih mehanizama koji su odložili nastanak direktnog prevoda s holandskog i ukazuje na potrebu za daljim istraživanjem društveno-istorijskog konteksta nastanka srpskih prevoda. (примљено: 28. фебруара 2026; прихваћено: 5. маја 2026)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

* Filološki fakultet
Katedra za germanistiku
Studentski trg 3
11000 Beograd, Srbija
bojana.budimir@fil.bg.ac.rs

1. Uvod

Dnevnik Ane Frank predstavlja jedno od najprevođenijih i najčitanijih dela holandske i svetske književnosti, s prevodima na više od sedamdeset jezika i izuzetno intenzivnom globalnom recepcijom. Njegova prevodna istorija predmet je brojnih studija koje zajednički pokazuju kako se slika Ane Frank transformisala kroz različite prevode, prilagođavajući se kulturnim, ideološkim i poetičkim normama ciljnih kultura: analizirani su prevodi na nemački (Van Uffelen, 2001), engleski, nemački i francuski (Schroth, 2014) nemački i ruski (Missinne/Michajlova, 2019), engleski (Cluff, 2020), baskijski (Dagnino, 2023) i italijanski (Gentile/Ross, 2026). U srpskom kulturnom prostoru, međutim, ovakva istraživanja izostaju. Iako su generacije čitalaca odrastale uz prevod Zagorke Lilić iz sredine dvadesetog veka, a delo steklo kultni status u jugoslovenskoj kulturi sećanja (Stipić, 2021), do danas nije sprovedena sistematska analiza nastanka prevoda i njegovih tekstualnih karakteristika.

Stipićeve rad (2021) nudi prvi sveobuhvatan prikaz društvene recepcije *Dnevnika Ane Frank* u socijalističkoj Jugoslaviji, mapiranjem njegove prisutnosti kroz izdanja, pozorišne adaptacije, tekstove u dnevnoj štampi i javnu diskusiju od sredine 1950-ih do kraja osamdesetih. Međutim, njegova studija fokusira se primarno na kulturno-istorijske aspekte recepcije, ne ulazi u lingvističku i tekstualnu analizu samog prevoda niti u problematiku posrednog prevođenja.

Specifičnost srpskog prevoda ogleda se u činjenici da nije nastao neposredno s holandskog izvornika, već je reč o prevodu prevoda. Ovakav posredni odnos sa izvornikom podrazumeva da srpski tekst ne prenosi samo izvorni diskurs, već i interpretativne i uredničke intervencije posredničke verzije. Dodatnoj složenosti analize doprinosi postojanje više autorskih i uredničkih verzija samog *Dnevnika*, što destabilizuje pojam jedinstvenog izvornika i čini svaki prevod interpretacijom konkretne tekstualne konfiguracije.

Polazeći od navedenog, cilj rada je dvostruk: 1) da rekonstruiše genezu dela *Dnevnik Ane Frank* i njegovu prevodnu istoriju na srpskom jeziku, s posebnim osvrtom na posredničke odnose koji su usloveli njegovu recepciju u srpskom kulturnom prostoru, 2) da ispita kako posredno prevođenje utiče na prenos i preoblikovanje kulturnospecifičnih elemenata i diskurzivnog registra u srpskim prevodima.

1.1. Prevođenje kao manipulacija

Ovaj rad se zasniva na konceptu prevoda kao procesa ponovnog pisanja (*rewriting*) koji je razvio Andre Lefevere u knjizi *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame* (Lefevere, 1992). Prema Lefeveru, prevod ne predstavlja neutralan prenos značenja iz jednog jezika u drugi, već je aktivan proces (re)konstrukcije koji oblikuje način na koji se delo, autor i čitava izvorna kultura percipiraju u novom kontekstu. Svaki prevod nužno uključuje elemente manipulacije, pri čemu manipulacija nije po sebi negativna kategorija, već ukazuje na to da prevodioci vrše izbore koji transformišu izvorni tekst prema određenim kriterijumima, normama i ciljevima (Lefevere, 1992: 7–9).

Ključno je razumeti da su ovi izbori uslovljeni dvama faktorima: ideologijom i poetikom (Lefevere, 1992: 11–26). Ideologija se odnosi na širi sistem vrednosti, uverenja i normi koji dominiraju u datom društvu ili periodu, dok poetika obuhvata dominantna književna očekivanja, stilske i žanrovske konvencije i kriterijume po kojima se određuje šta je uloga književnosti u datom sistemu. Prevodioci ne delaju slobodno, već unutar ograničenja koja nameću institucije, tržište, cenzura i očekivanja ciljne publike. Kako ističe Lefever, „rewriters adapt, manipulate the originals they work with to some extent, usually to make them fit in with the dominant, or one of the dominant ideological and poetological currents of their time” (1992: 8).

1.2. Posredni prevodi¹ i hipoteza o efektu konkatenacije

Problem manipulacije dodatno se usložnjava u kontekstu posrednog prevođenja. Posredni prevod ovde se razume kao prevod koji za izvorni tekst koristi već postojeći prevod, a ne izvornik (Hadley, 2017: 2). Za razliku od neposrednog prevođenja, gde je prevodilačka intervencija jednokratna, posredni prevod predstavlja svojevrsan niz reinterpetacija u kojem krajnji tekst nasleđuje ne samo izvorni diskurs, već i prevodilačke strategije, ideološke filtere i kulturne adaptacije posredničkog prevoda.

Teorijsko uporište rada predstavlja Hadlijeva (2017) hipoteza o takozvanom efektu konkatenacije (*concatenation effect*), prema kojoj posredni prevodi imaju tendenciju ka umanjivanju kulturne stranosti izvornog teksta i izostavljanju kulturnospecifičnih elemenata. Hadli ovaj fenomen analizira kroz Robinsov (Robyns, 1994) spektar diskurzivnog identiteta (*discursive identity*), koji identifikuje četiri prevodilačka stava prema izvornoj kulturi, zasnovana na dve binarne opozicije: da li prevod 1) priznaje odnosno ignoriše stranost izvornog teksta, i 2) zadržava, odnosno izostavlja kulturne specifičnosti izvorne kulture. Efekat konkatenacije nastaje zato što krajnji prevod nasleđuje ograničenja svih prethodnih prevodnih instanci: ako prvi prevodilac ne prizna stranost izvora ili eliminiše kulturne specifičnosti, drugi prevodilac teško može to nadoknaditi bez dodatnih izvora.

U skladu s navedenim teorijskim okvirom, rad je organizovan u tri komplementarne analitičke celine. Najpre se razmatra geneza *Dnevnika Ane Frank* i istorija njegovih engleskih prevoda, budući da su upravo oni poslužili kao ključna posrednička instanca u globalnoj recepciji dela. U drugom delu analizira se prevodna istorija na srpskom jeziku, s posebnim fokusom na rekonstrukciju prevodnog niza i statusa posrednog prevođenja. Konačno, u trećem delu sledi mikrotekstualna analiza izabranih segmenata, u kojoj se ispituju strategije prenošenja kulturnospecifičnih elemenata i paratekstualne intervencije, kako bi se empirijski sagledao efekat posrednog prevođenja.

1 U literaturi se koriste različiti termini za prevode nastale posredstvom drugih prevoda: *indirect translation* (indirektni prevod), *intermediate translation* (posredni prevod), *pivot/relay translation* (međuprevod), *secondary translation* (sekundarni prevod) (Rosa i dr., 2017: 115). Ovi pojmovi ne nose uvek identične teorijske implikacije, ali upućuju na prevodni odnos u kojem ciljni prevod ne nastaje neposredno iz izvornika, nego iz već postojećeg prevoda. Radi terminološke jasnoće, u radu se koristi distinkcija neposredni/posredni prevod.

2. O Dnevniku Ane Frank i njegovim verzijama

Dnevnik Ane Frank nastajao je u periodu između juna 1942. i avgusta 1944. godine, tokom skrivanja porodice Frank u takozvanom Tajnom aneksu² na Prinčevskom kanalu 263 u Amsterdamu. Prvobitno zamišljen kao intimni dnevnički zapis, tekst je tokom samog procesa pisanja doživeo značajnu transformaciju u pravcu njegovog oblikovanja u književno delo.

U literaturi se uobičajeno razlikuju tri osnovne tekstualne verzije. Verzija *a* obuhvata prvobitne, spontano vođene dnevničke zapise. Verzija *b* nastaje nakon radijskog poziva holandskog ministra Gerita Bolkestejna (Gerrit Bolkestein) iz marta 1944. godine da se sačuvaju ratna svedočanstva; tom prilikom Ana započinje sistematsku prerađu i redigovanje svojih beležaka, oblikujući ih kao potencijalno književno delo. Verziju *c* predstavlja posthumno izdanje iz 1947. godine koje je priredio Oto Frank, kombinujući delove verzija *a* i *b* i izostavljajući segmente koje je smatrao suviše intimnim. Pored toga, bitno je napomenuti i da je Frank uz pomoć prijatelja i dramaturga Alberta Kauverna (Cauvern), a na zahtev izdavačke kuće „Contact”, izvršio i jezičku i pravopisnu redakciju teksta, izbacivši germanizme iz teksta (Missinne/Michajlova, 2019:13).

Nakon forenzičkih ispitivanja autentičnosti rukopisa, 1986. godine objavljeno je kritičko izdanje u kojem su paralelno predstavljene sve dostupne verzije. Na njegovoj osnovi 1991. godine objavljeno je takozvano *Konačno izdanje*, koje je priredila prevoditeljka Mirjam Presler (Pressler). U ovo izdanje uključeni su i segmenti iz *a* i *b* verzije koji su bili izostavljeni iz izdanja iz 1947. godine. Takođe, ovoj verziji prethodio je iscrpan predgovor u kom je opisan istorijat *Dnevnika* i čitaocima je prvi put predočeno da postoji više njegovih verzija (Barnouw, 2018: 52). Ovo prošireno izdanje u literaturi se označava i kao verzija *d* (Van der Stroom, 1999).

Problem izvornika u slučaju *Dnevnika Ane Frank* stoga je izrazito kompleksan. Kako ističe Emerik, reč je o nestabilnosti izvornika, budući da nijedna verzija ne može biti smatrana primarnom ili autoritativnom u apsolutnom smislu, jer je svaka nastala u drugačijim okolnostima, s različitim funkcijama i uredničkim intervencijama (Emmerich, 2017: 13–15). Za proučavanje prevoda *Dnevnika Ane Frank* to ima ključne implikacije: svaki prevod nužno je zasnovan na određenoj tekstualnoj konfiguraciji, odnosno na konkretnoj uredničkoj verziji, što znači da prevodi ne posreduju isti tekst, već različite faze njegovog diskurzivnog oblikovanja.

Dodatnu složenost izučavanju prevoda *Dnevnika Ane Frank* unosi i istorija engleskih prevoda, koji su imali presudnu ulogu ne samo u globalnoj recepciji dela, već i u njegovom posredovanom prenosu u srpski kulturni prostor. Za prvi prevod, objavljen 1952. godine, zaslužna je Barbara Mojart-Dabldej (Mooyaart-Doubleday) i upravo je ovaj prevod bio ključan za međunarodnu popularizaciju dela. Zanimljivo je napomenuti da su u ovo izdanje, na zahtev Ota Franka, uključeni i delovi koji se nisu pojavili u prvobitnoj holandskoj verziji dela (Barnouw, 2018: 48). Drugi prevod iz

2 Za termin *achterhuis* (doslovno: „stražnja kuća”), kojim se označava prostor u kom se skrivala porodica Frank, ne postoji ustaljeni ekvivalent u srpskom jeziku. U provodnoj praksi ustalio se naziv preuzet iz engleskog prevoda: *Secret Annex*.

1995. godine delo je Suzan Masoti (Susan Massotty) i u pitanju je prevod proširene verzije teksta, takozvane verzije *d*. Konačno, treći prevod kritičkog izdanja objavljen je 2003. i za njega se pretpostavlja da u osnovi počiva na prevodu Mojart-Dabldej, dopunjenom odlomcima koje je prevela Masoti, dok je prevodilac Arnold J. Pomerans preveo isključivo one odeljke koji nisu bili obuhvaćeni prethodnim verzijama (Cluff, 2020: 15). Time se i u samoj engleskoj tradiciji uspostavlja složen odnos izvornika i prevoda u kom se prepliću različite tekstualne verzije i prevodilačke intervencije.

Dok su holandsko izdanje iz 1947, kao i rani prevodi na francuski i nemački, prošli relativno nezapaženo, prva engleska verzija prevoda otvorila je put svetskoj kanonizaciji *Dnevnika Ane Frank*. Procenjuje se da je posredstvom prevoda Barbare Mojart-Dabldej *Dnevnik Ane Frank* postao dostupan na preko pedeset jezika (Cluff, 2020: 22–24). U tom procesu engleski prevod nije funkcionisao isključivo kao posredni prevod, već i kao mehanizam kulturnog prelamanja teksta. U ovom slučaju, prevoditeljka je svojim odlukama Anu Frank predstavila kroz univerzalizovani diskurs detinjstva, nade i humanističkog otpora, pri čemu su pojedini istorijski i politički aspekti iskustva Holokausta ublaženi. Takva interpretativna refrakcija bila je u skladu s posleratnim kulturnim potrebama, ali je istovremeno oblikovala globalnu, takozvanu amerikanizovanu sliku Ane Frank (Cluff, 2020: 23).

Međutim, od devedesetih godina prošlog veka *Dnevnik Ane Frank* ponovo se prevodi na mnoge jezike neposredno s holandskog jezika. Prema podacima u bazi prevoda Holandskog fonda za književnost (*Nederlands Letterenfonds*), od devedesetih godina do danas *Dnevnik* je preveden na preko 25 jezika direktno s holandskog jezika, što se može tumačiti kao talas novih prevoda usmeren ka dekonstrukciji ranijih posrednih prevoda i ka uspostavljanju neposrednijeg odnosa sa izvornim tekstom.

Ovakav model globalne cirkulacije *Dnevnika*, zasnovan na višestrukim tekstualnim verzijama i dominantnom posredovanju engleskog prevoda, imao je neposredne implikacije i po njegov ulazak u srpski kulturni prostor. Delo je u domaćoj recepciji inicijalno funkcionisalo kao već manipulisana, internacionalizovana narativna konstrukcija, a ne kao prevod neposredno zasnovan na holandskom izvorniku.

3. Prevodi *Dnevnika Ane Frank* na srpskom govornom području

3.1. Prvi prevod

Prvi prevod *Dnevnika Ane Frank* na tada srpskohrvatskom jeziku objavljen je 1956. godine u izdanju izdavačke kuće „Nolit”, u prevodu Zagorke Lilić. O prevoditeljki su dostupni oskudni biografski i bibliografski podaci, kao i o jeziku posredniku s kog je delo prevedeno. Prema zapisima u bibliografskom sistemu COBISS, Lilić je prevodila pretežno sa španskog jezika, uz manji broj prevoda sa slovenačkog i engleskog, dok kompetencije za holandski jezik nisu dokumentovane.³

3 Videti bibliografske zapise u sistemu COBISS o prevodilačkom opusu Zagorke Lilić, koji ukazuju na dominantno prevodjenje sa španskog jezika.

U paratekstualnom materijalu prvih izdanja nigde nije eksplicitno naznačeno s kog je jezika delo prevedeno. U izdanju iz 1960. godine u koji smo imali uvid naveden je isključivo originalni naslov na holandskom jeziku: *Het Achterhuis. Dagbrieven van 12 juni 1942 – 1 augustus 1944*, kao i ime prevodioca, bez dodatnih informacija o jeziku posredniku. Takođe je interesantno pomenuti da se u „Napomeni” u prvobitnom izdanju navodi da su „lična imena Holandana data prema holandskom izgovoru” (Frank, 1960). Analiza izdanja iz zbirke „Lektira za VIII razred osnovne škole” iz 1978. godine pokazuje dodatnu paratekstualnu nedoslednost: u njemu na primarnim stranicama i u impresumu nije naveden originalni naslov, dok se na naslovnoj strani navodi da je delo prevedeno s holandskog jezika.⁴

Paratekstualni elementi, uključujući navođenje izvornika, jezika posrednika i prevodilačkih napomena, u translatološkim istraživanjima predstavljaju važan indikator prevodnog statusa teksta i njegove prezentacije u ciljnoj kulturi. Upravo odsustvo transparentnih podataka o izvorniku ili jeziku posredniku, uz istovremeno implicitni ili eksplicitni nagoveštaj izvornog jezika, otvara prostor za razmatranje načina na koji se prevod legitimise pred čitalačkom publikom.

U odsustvu dokaza o direktnom prevođenju, a imajući u vidu prevodilački profil Zagorke Lilić i tadašnju praksu posredničkog prevođenja, prvi srpski prevod može se klasifikovati kao skriveni indirektni prevod (*hidden indirect translation*), odnosno pseudodirektni prevod (*pseudo-direct translation*) (Rosa i dr., 2017: 123). Paratekstualna napomena o prevođenju s holandskog jezika ili o prilagođavanju holandskih imena ne predstavlja dokaz direktnog prevoda, ali funkcioniše kao strategija legitimizacije, stvarajući utisak neposrednog odnosa sa izvornikom.

Opšteprihvaćena pretpostavka u literaturi jeste da je prevod nastao posredstvom engleskog prevoda Mojart-Dabldej. Međutim, prevodilački profil Zagorke Lilić otvara pitanje uticaja i prevoda na španski iz 1953. objavljenog u Argentini, što može predstavljati predmet budućih studija.

3.2. Novi prevodi *Dnevnika Ane Frank* na srpski jezik

Nakon višedecenijske dominacije jednog prevoda, u razdoblju između 2009. i 2015. godine pojavljuje se šest „novih” prevoda *Dnevnika Ane Frank* na srpskom jeziku. Prvi među njima objavljen je 2009. godine, a potpisuje ga Milica Čubrilović, autorka pogovora i didaktičko-metodičkih uputstava iz školskog izdanja iz 1978. godine. Ovo izdanje objavljuju izdavačke kuće „Feniks libris” (Bački Petrovac) i „IP Book” (Zemun). Ubrzo se pojavljuje i prevod Marka Lukića, u izdanju „AKIA M. Princ” (Zemun). Godine 2012. izdavačka kuća „Pčelica” objavljuje prevod konačnog izdanja *Dnevnika Ane Frank* iz 1991. godine, koji je sa engleskog jezika preveo Goran Kapetanović. Iste godine pojavljuje se i prevod Vesne Jermenko u izdanju „JRJ” (Zemun). Konačno, 2015. godine objavljen je i prevod na kom je potpisan Jovan Maksimović, u izdanju izdavačke kuće „Beoknjiga” (Beograd).

4 U radu su upoređeni paratekstualni podaci u izdanjima: Nolit, 1960; Nolit-Prosveta-Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1978.

Komparativna analiza zasnovana na poređenju reprezentativnog uzorka iz prevoda Milice Čubrilović s prevodom Zagorke Lilić pokazala je potpunu tekstualnu podudarnost među analiziranim prevodima. Dodatno kontrolno čitanje drugih segmenata teksta potvrdilo je konzistentnost ovog obrasca, što upućuje na zaključak da ovo izdanje ne predstavlja novi prevod (vidi Prilog A).⁵ Dalja analiza pokazala je da je kao osnovni tekst korišćeno školsko izdanje iz 1978. godine. U „prevodu” Milice Čubrilović izostavljene su iste četiri fusnote u odnosu na izdanje iz 1960, a zadržane su i pojedine intervencije karakteristične upravo za to izdanje (vidi Prilog A).

Isti rezultat dala je i analiza prevoda objavljenog pod imenom Jovana Maksimovića, s tim što ovo izdanje sadrži tek minimalne leksičke izmene u odnosu na prevod Zagorke Lilić (na primer *soba za sedenje* → *dnevna soba*; *osobita knjiga* → *posebna knjiga*). Fusnote su pritom u potpunosti izostavljene, ali su u tekstu na pojedinim mestima ostali vidljivi tragovi njihovog prvobitnog postojanja, u vidu apostrofa ili broja koji označavaju mesta na kojima su se nalazile (vidi Prilog A). Pored toga, u prevodu Jovana Maksimovića nazivi ugostiteljskih objekata navedeni su pod navodnicima umesto kurzivom, pri čemu su korišćeni pogrešni navodnici (“...” umesto „...”). Ovakve intervencije upućuju na zaključak da je reč o minimalno lektorisanom tekstu, a ne o novom prevodu.

Slično tome, izdanje koje potpisuje Marko Lukić funkcioniše kao dopunjena verzija prevoda Zagorke Lilić, u koju su takođe unete minimalne izmene na nivou leksike i reda reči u rečenici. Tekst je proširen segmentima iz kasnijeg, konačnog izdanja *Dnevnika* koji nisu bili uključeni u prvo izdanje iz 1947. godine, ali bez novog prevoda integralnog dela (vidi Prilog B). Stoga se i ovo izdanje može klasifikovati kao redigovana i proširena, a ne kao autonomna prevodilačka verzija.

Sveobuhvatna analiza čitavog teksta, koja prevazilazi okvire ovog istraživanja, mogla bi preciznije da utvrdi ukupan obim i prirodu unetih intervencija u pomenutim izdanjima.

Od svih analiziranih izdanja, jedino se prevod Gorana Kapetanovića iz 2012. godine može smatrati novim prevodom. Za razliku od Zagorke Lilić, Kapetanović je bio jedan od najpoznatijih i najplodonosnijih prevodilaca sa engleskog jezika u srpskom kulturnom prostoru početka dvadeset i prvog veka. Iako je po obrazovanju kompozitor (diplomirao na Fakultetu muzičke umetnosti u Beogradu 1996. godine), nakon što se povukao iz muzičkog života Kapetanović se u potpunosti posvetio prevodenju, primarno za izdavačku kuću „Laguna”. U njegovom prevodilačkom opusu ističu se prevodi kanonskih dela savremene anglofone književnosti poput *Korekcije* Džonatana Frenzena, *Atlas oblaka* Dejvida Mičela i *Krvavi meridijan* Kormaka Makartija (Ognjanović/Nikodijević, 2015: 27).

Reč je ujedno o jedinom izdanju u kojem je eksplicitno naznačeno da je delo prevedeno sa engleskog jezika. Međutim, u preliminarnim paratekstualnim

5 Komparativna analiza zasnovana je na poređenju reprezentativnog uzorka datiranih dnevničkih zapisa (1942–1944): 14. jun 1942; 15. jun 1942; 20. jun 1942; 19. jul 1943; 23. jul 1943; 26. jul 1943; 28. april 1944; 2. maj 1944; 3. maj 1944. Pored toga, kontrolnom analizom obuhvaćeni su segmenti iz 45 dnevničkih zapisa iz kojih su izdvojeni kulturnospecifični elementi za mikrotekstualni deo analize.

elementima naveden je originalni naslov na holandskom, dok podaci o konkretnoj engleskoj verziji izvornika koja je poslužila kao prevodni predložak nisu precizirani. Eksplicitno navođenje jezika posrednika ipak može ukazivati na promenu u prevodilačkim normama ciljne kulture, odnosno na veću toleranciju prema posrednom prevođenju u savremenom izdavačkom kontekstu (Pięta, 2016: 363–364).

Činjenica da je prvi prevod *Dnevnika Ane Frank* nastao posredstvom centralnog jezika ne predstavlja izuzetak u odnosu na širi prevodni kontekst tadašnje Jugoslavije. Prevodi s holandskog jezika u tom periodu najčešće su nastajali preko takozvanih centralnih ili hipercentralnih jezika,⁶ i to pre svega s nemačkog (Novaković-Lopušina, 2010: 295). Do značajnijeg porasta neposrednih prevoda dolazi tek od devedesetih godina prošlog veka, paralelno sa institucionalnim razvojem studija nederlandistike u Srbiji, kao i intenzivnijim delovanjem Holandskog i Flamanskog fonda za književnost, koji su sistematski ulagali u promociju književnosti na holandskom jeziku u inostranstvu (Budimir, 2020: 221–222).

Ovaj porast neposrednih prevoda odvija se paralelno s globalnim talasom novih direktnih prevoda *Dnevnika Ane Frank*, što dodatno naglašava činjenicu da delo do danas nije prevedeno s holandskog jezika na srpski. Ovakva situacija može se delimično objasniti tržišnim i ekonomskim faktorima: kao globalni bestseller i kanonsko delo školske lektire, *Dnevnik* funkcioniše u izdavačkom režimu u kom komercijalna logika često nadjačava književne kriterijume (Sapiro, 2008; Sapiro, 2016). Poznato je, naime, da su prevodioci s takozvanih perifernih jezika teže dostupni i finansijski zahtevniji. Dodatno, iako više od 80% prevoda holandske i flamanske književnosti na srpski danas nastaje direktno s holandskog jezika, u segmentu književnosti za decu i mlade beleži se povećan udeo posrednih prevoda (Budimir, 2020: 224–226), što može doprineti objašnjenju opstanka prakse posrednih prevoda i u slučaju *Dnevnika Ane Frank*.

4. Cilj rada i metodologija

4.1. Cilj rada

Polazeći od prethodno izloženih uvida o složenoj tekstualnoj genezi *Dnevnika Ane Frank*, kao i o njenoj globalnoj cirkulaciji kroz posredničke interpretacije, u nastavku rada fokus se pomera ka mikrotekstualnom nivou. Cilj analize jeste da se ispita na koji način posredno prevođenje utiče na dve međusobno povezane, ali analitički razdvojive dimenzije: 1) prenos kulturnospecifičnih elemenata (toponimi, ustanove, novčane jedinice, običaji i slično) i 2) diskurzivno preoblikovanje teksta (promena tona, perspektive, retoričkog registra).

6 Prema klasifikaciji Johana Hejlbrown, svetski sistem prevođenja strukturiran je hijerarhijski na osnovu uдела prevoda sa određenog jezika na međunarodnom tržištu knjiga. U ovoj tipologiji razlikuju se četiri kategorije: 1) hipercentralni jezik, odnosno isključivo engleski sa udelom od 50–70% svih objavljenih prevoda na globalnom tržištu; 2) centralni jezici sa udelom između 10–12%; 3) semiperiferni jezici sa udelom između 1–3%; 4) periferni jezici, odnosno svi jezici čiji udeo ne prelazi 1% globalnog prevodnog tržišta. Ova klasifikacija reflektuje nejednake odnose moći u globalnoj cirkulaciji prevoda, gde hipercentralna pozicija engleskog znači da se daleko više prevodi sa engleskog nego na engleski, dok periferni jezici uglavnom uvoze prevode bez značajnijeg izvoza sopstvene književne produkcije (Heilbron, 1999).

Prva dimenzija se ispituje kroz empirijsku proveru Hadlijeve (2017) hipoteze o efektu konkatenacije, prema kojoj posredni prevodi pokazuju tendenciju ka redukciji ili neutralizaciji kulturnospecifičnih elemenata. Druga dimenzija se razmatra kroz Lefeverov (1992) koncept prevođenja kao procesa ponovnog pisanja, koji prevod konceptualizuje kao oblik manipulacije koja preoblikuje ne samo sadržaj, već i ideološki i diskurzivni okvir dela. U uslovima posrednog prevođenja, ove manipulacije postaju kumulativne: transformacije uspostavljene u posredničkom prevodu direktno se reflektuju u krajnjem prevodu, čak i kada drugi prevodilac nema svest o tome da interveniše u već transformisani diskurs.

4.2. Metodologija

Korpus analize obuhvata 45 reprezentativnih dnevnčkih zapisa odabranih prema kriterijumu visoke kulturno-istorijske zasićenosti, s posebnim fokusom na segmente koji se odnose na iskustvo progona, antijevrejske mere i svakodnevni život u ratnom kontekstu. Analiza je sprovedena komparativno, poređenjem dve holandske verzije (1947; 1991) s dvama engleskim prevodima (Mojart-Dablej, 1952; Masoti, 1995), kao i sa srpskim prevodima Zagorke Lilić (1956) i Gorana Kapetanovića (2012) koji su nastali posredstvom engleskih verzija.⁷

Radi preglednosti i lakšeg upućivanja, analizirane verzije u daljem tekstu označavaju se sledećim skraćenicama: NL1 (holandska verzija iz 1947), NL2 (kritičko izdanje iz 1991), EN1 (engleski prevod iz 1952), EN2 (engleski prevod iz 1995), SR1 (srpski prevod Zagorke Lilić iz 1956) i SR2 (srpski prevod Gorana Kapetanovića iz 2012).

U korpusu je identifikovano 78 kulturnospecifičnih elemenata, koji obuhvataju nazive ustanova, istorijskih ličnosti i pojava, toponime, religijske običaje, mere i druge kulturno markirane pojmove. Ovi elementi predstavljaju osnovne analitičke jedinice putem kojih se prati proces kulturne filtracije kroz posredni prevod.

Kulturnospecifični elementi analizirani su prema Ajkselinoj klasifikaciji prevodnih strategija (Aixelá, 1996) i grupisani su u dve kategorije: 1) strategije zadržavanja (ponavljanje, ortografska adaptacija, lingvistički prevod, unutartekstualno i van teksta objašnjenje) koje signaliziraju kulturnu stranost i postranjuju izvorni tekst, i 2) strategije prilagođavanja (opisno prevođenje, univerzalizacija, naturalizacija, izostavljanje) koje neutralizuju specifičnost i odomaćuju izvorni tekst. U skladu s Hadlijevom hipotezom, očekivanje je da će SR1 i SR2 pokazivati izraženiju tendenciju ka odomaćivanju.

Pored kulturnospecifičnih elemenata, analiza obuhvata i diskurzivne transformacije koje se odnose na prenos emocionalno i retorički obojenih izraza, promene perspektive i modulaciju afektivnog registra. Ove transformacije nisu kulturnospecifične u užem smislu (ne označavaju konkretne kulturne pojave), ali ključno utiču na ideološki i retorički profil teksta.

7 U analizi su korišćena dostupna izdanja izvornih i posredničkih tekstova koja ne moraju nužno odgovarati tačnim izdanjima koja su prevodioci koristili kao predložak. Stoga nije moguće isključiti da su neke razlike između tekstova posledica varijanti između izdanja, a ne prevodilačkih odluka.

Takođe, analiza obuhvata i fusnote, kao eksplicitne paratekstualne intervencije. Fusnote se posmatraju kao posebna ravan kulturnog posredovanja i indikator prevodilačkih strategija objašnjavanja, pri čemu se sistematski beleži njihova učestalost, sadržaj i funkcija (pojašnjenje istorijskog konteksta, objašnjenje kulturnospecifičnih elemenata, dopuna biografskih informacija).

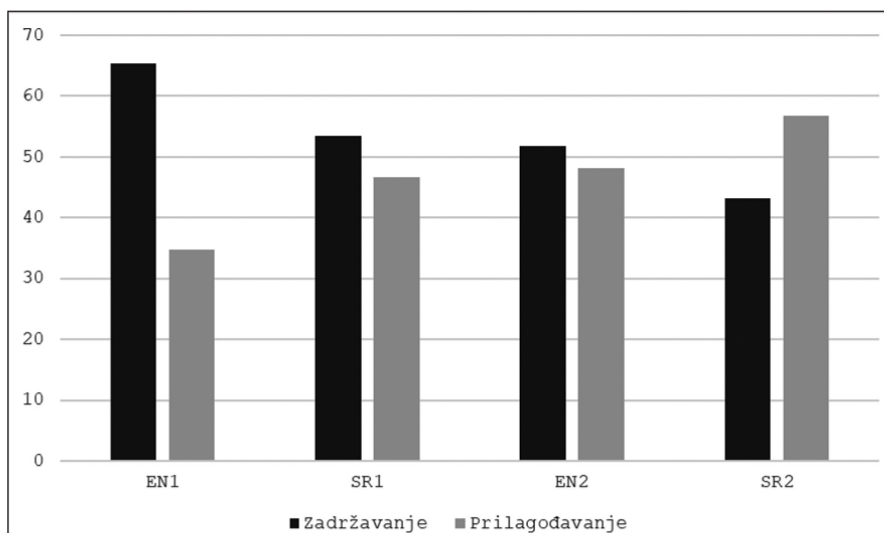
Ovakva trostruka metodološka postavka omogućava povezivanje kvalitativne mikroanalize reprezentativnih primera s kvantitativnim uvidima u distribuciju prevodnih strategija, čime se stvara empirijska osnova za razmatranje kulturne i diskurzivne filtracije u uslovima posrednog prevođenja.

5. Rezultati

5.1. Kulturnospecifični elementi

Kvantitativna distribucija prevodnih strategija omogućava paralelno sagledavanje kumulativnog efekta posrednog prevođenja kroz dva prevodna niza, čime se pruža uvid u način na koji se kulturnospecifični elementi transformišu u posrednom prevodnom procesu.

U prvom prevodnom nizu (NL1 → EN1 → SR1) uočava se pad strategija zadržavanja u analiziranom korpusu sa 65% u EN1 na 53% u SR1, uz istovremeni rast strategija prilagođavanja (35% → 47%). Ovo znači da je SR1, u odnosu na engleski posrednički prevod, dodatno odomačio tekst: kulturnospecifični elementi koji su u EN1 bili zadržani (čime je signalizirana stranost izvornog konteksta) u SR1 su u većoj meri univerzalizovani ili naturalizovani.

Slika 1. Distribucija strategija zadržavanja i prilagođavanja kulturnospecifičnih elemenata (KSE) u analiziranim prevodima (%)

Sličan obrazac prisutan je i u drugom prevodnom nizu (NL2 → EN2 → SR2): dok EN2 beleži 52% strategija zadržavanja, u SR2 taj procenat opada na 43%, uz porast

prilagođavanja na 57% (Slika 1). Drugim rečima, i u ovom prevodnom nizu srpski prevod pokazuje izraženiju tendenciju ka odomaćivanju nego što je to bio slučaj u engleskom posredniku.

Iako ograničeni korpus ne omogućava statističku verifikaciju, analiza pokazuje da srpski prevodi sistematski neutralizuju, odnosno odomaćuju kulturnospecifične elemente prisutne u holandskom izvorniku. Ova neutralizacija je izraženija nego što bi se moglo pripisati samo jezičkim razlikama ili standardnim strategijama prevodjenja. Istraživanja neposrednih prevoda s holandskog jezika pokazuju da se izvorni kulturnospecifični elementi tipično čuvaju u približno 55% slučajeva (Budimir: 2021: 106), što sugeriše da je engleski posrednički prevod u ovom slučaju delovao kao dodatni diskurzivni filter, u skladu s Hadlijevom hipotezom o efektu konkatenacije.

Kvantitativni uvidi mogu se dodatno osvetliti analizom reprezentativnih primera iz korpusa, na kojima se jasnije sagledava način na koji prevodilačke strategije u prevodu-posredniku utiču na konačno oblikovanje značenja u ciljnom prevodu.

Jedan od ilustrativnih primera odnosi se na prenos kulturnih praksi. U zapisu od 14. juna 1942. u holandskom tekstu, opisan je običaj proslave rođendana u kom se pominje i rođendanska pesma tipična za Holandiju *Lang zal ze leven* (Frank, 2016: 12).⁸ U EN2 ovaj kulturnospecifični element odomaćuje se u univerzalno prepoznatljivo *Happy Birthday* (Frank, 1995: 20), čime se briše specifično holandski kulturni marker. SR2 nastavlja ovu liniju posredovanja „pevali *Srećan rođendan*”), ali i dodatno uvodi element lokalne kulture u prevodu „u kolu igrali oko mene” (Frank, 2020: 18). Na taj način izvorna kulturna referenca kroz dvostruko posredovanje biva najpre univerzalizovana pod uticajem engleskog prevoda, a potom i odomaćena odlukom prevodioca na srpski.

Sličan obrazac uočava se kod institucionalnih i geografskih referenci. Tako se termin *Lyceum* (koji označava specifičan tip srednje škole u holandskom obrazovnom sistemu) u EN1 prenosi deskriptivno kao *Lyceum*, uz objašnjenje u fusnoti, dok SR1 vrši naturalizaciju u „gimnazija”, čime kulturna specifičnost nestaje, ali se olakšava razumevanje domaćoj publici. Slično tome, monetarne jedinice kao što je *florin* na pojedinim mestima bivaju univerzalizovane u „novac” ili izostavljene, čime se gubi ekonomski i kulturno-istorijski kontekst izvornog teksta.

5.2. Diskurzivna transformacija izvornika

Pored prenosa konkretnih kulturnospecifičnih elemenata, posredovani prevod proizvodi diskurzivne transformacije koje preoblikuju retorički i ideološki profil teksta. U kontekstu posrednog prevodjenja ovakve manipulacije postaju kumulativne: promena tona, perspektive ili retoričkog registra u posredničkom prevodu direktno se reflektuje u krajnjem prevodu.

8 Napominje se da se rečenica u kojoj se pominje rođendanska pesma *Lang zal ze leven* ne nalazi u verziji d, već u verziji a holandskog teksta (Frank, 2016). Uprkos tome, EN2, a time i SR2 sadrže ovaj element, što dodatno potvrđuje složenost pitanja izvornika kad je u pitanju analiza *Dnevnika Ane Frank*.

Posebno ilustrativni primeri diskurzivnog preoblikovanja javljaju se u domenu markiranih izraza kojima Ana Frank označava nemačke okupacione strukture. Upravo na tim mestima postaje vidljivo kako se u prevodnom nizu menja ne samo referencijalni, već i diskurzivni i retorički profil izvornog teksta.

U primeru upotrebe pogrdnog izraza za Nemce – *moffen*, koji u holandskom kontekstu ima snažnu pejorativnu i emocionalno obojenu funkciju, EN1 u jednom slučaju zadržava negativnu konotaciju, ali je u drugim slučajevima neutralizuje u opšti termin *Germans*. U EN2 pejorativna dimenzija gotovo u potpunosti nestaje i dosledno se koristi neutralna oznaka *Germans*. Ova neutralizacija prenosi se i u oba srpska prevoda, gde se umesto konfliktnog i emotivno obojenog izraza pojavljuje opšti naziv „Nemci”. Time se redukuje afektivni naboj i briše jedan od markera unutrašnje perspektive i otpora prisutne u originalu.

Slični pomaci uočavaju se i u rečenici „*De Duiters zijn niet zuinig met hun straffen*” (doslovno: „Nemci nisu štedljivi s njihovim kaznama”) u zapisu od 9. oktobra 1942. (Frank, 1947). U EN1 dolazi do pojačavanja i eksplicitnijeg iskazivanja agentivnosti: „*The Germans strike without the slightest mercy*” (Frank, 1969: 35). Uvođenjem aktivnog glagola *strike* i dodatka *without the slightest mercy*, prevod pojačava nasilni karakter okupatora, što se donekle reflektuje i u SR1. „Nemci su tu neumitni i bez trunke milosti” (Frank, 1960: 39). U ovom slučaju posrednik ne ublažava, već dramatizuje iskaz.

Međutim, u kasnijoj, konačnoj verziji holandskog izvornika uz pojam *Nemci* uvodi se ironijski marker *heren* (gospoda), koji funkcioniše kao sarkastični kontrapunkt represivnom delovanju. Ova ironijska dimenzija izostaje u EN2 koji ne prevodi reč *heren* i glasi „*The Germans are generous enough when it comes to punishment*” (Frank, 1995: 79), pri čemu nestaje retorička titulatura, a delimično se zadržava idiomatska konstrukcija. SR2 „Nemci su široke ruke kad je posredi kazna” (Frank, 2022: 68) nastavlja ovu liniju, preuzimajući idiomatsku ironiju, ali bez povratka na izvorni sarkastični sloj. Time se menja tonalitet iskaza: od personalizovane, ironične distanciranosti ka neutralnijoj, idiomatskoj formulaciji.

Slični pomaci mogu se uočiti i na semantičkom planu prilikom prenošenja traumatskog iskustva progona. U zapisu od 20. juna 1942. u rečenici „*de ellende voor ons joden begon*” (doslovno: „počele su nedaće za nas Jevreje”) (Frank, 1996: 15) reč *ellende*⁹ u EN1 prenosi se kao *sufferings*, dok EN2 uvodi blažu formulaciju *trouble*. Ovaj pomak od „*ellende*” ka „*trouble*” ukazuje na semantičko ublažavanje traumatskog registra.

Istovremeno, u EN2 dolazi i do diskurzivno značajnog izostavljanja zamenice *ons* (nas). Dok izvorni tekst, kao i EN1, zadržavaju perspektivu unutrašnjeg kolektivnog iskustva „*us Jews*” (Frank, 1969: 3), formulacija „*the Jews*” (Frank, 1995: 26) uvodi distanciranu, spoljašnju referencu. Time subjekt iskustva više nije „*mi*”, već se narativ premešta ka objektivizovanom, posmatračkom registru.

9 Doslovno: jad, beda, nedaće. Ova reč potiče od staroholandske reči *elelendi* koja je imala značenje „boraviti u stranoj zemlji” (Depuydt, 2017).

Ovi pomaci u engleskim prevodima direktno se reflektuju u odgovarajućim srpskim verzijama: SR1 prati EN1 *sufferings of us Jews* → *stradanja nas Jevreja* (Frank, 1960: 9), zadržavajući snažniji emotivni naboj, dok SR2 prati EN2 *trouble started for the Jews* → *prave nevolje za Jevreje* (Frank, 2022: 24), uz blago pojačavanje engleske formulacije, uvođenjem prideva *prave*, ali uz gubitak zamenice. Ovaj obrazac potvrđuje da se strategije uspostavljene u posredničkom prevodu prenose u krajnji prevod, i da ih strategije posrednih prevodilaca ne mogu neutralisati.

Ovi primeri pokazuju da posredno prevođenje ne podrazumeva isključivo redukciju stranosti, već proizvodi kompleksan obrazac diskurzivnih pomaka: neutralizaciju (brisanje pejorativnih i ironičnih markera), intenzifikaciju i preoblikovanje perspektive (promena kolektivne u distanciranu referencu). Ključni nalaz je da srpski prevodi u oba slučaja u analiziranim primerima prate strategije svog engleskog posrednika: SR1 nasleđuje pristup EN1, dok SR2 reflektuje odluke EN2.

5.3. Fusnote kao strategija posredovanja

Paratekstualni aparat, a naročito fusnote, predstavljaju važan indikator prevodilačkih strategija u prenosu kulturnospecifičnih elemenata. Za razliku od unutar tekstualnih rešenja, fusnote omogućavaju eksplicitno posredovanje kulturnih, istorijskih i diskurzivnih referenci, čime prevodilac ili urednik preuzima ulogu kulturnog medijatora. U kontekstu neposrednog prevođenja, analiza fusnota pruža dodatni uvid u mehanizme višestruke interpretativne modifikacije: budući da se paratekstualni elementi, poput samog teksta, prenose, modifikuju ili proširuju kroz prevode, fusnote mogu poslužiti kao empirijski indikator ne samo strategija posredovanja, već i zavisnosti krajnjeg prevoda od interpretativnog okvira uspostavljenog u posredničkom tekstu.

EN1 uspostavlja osnovni paratekstualni okvir sa ukupno 24 fusnote, raspoređene relativno ravnomerno između istorijskih ličnosti, toponima, običaja i istorijskih pojava, uz dodatna objašnjenja kulturnih fraza i realija. Ovaj prevod ima funkciju kulturnog približavanja teksta angloameričkoj čitalačkoj publici, pri čemu se pretpostavlja nedovoljno predznanje o holandskom kontekstu Drugog svetskog rata.

SR1 pokazuje delimično preuzimanje ovog aparata, ali uz izvesne modifikacije. Ukupan broj fusnota opada na 21, pri čemu je izostavljeno 5 fusnota, a dodate dve. Prevodilac uvodi objašnjenja naslova knjige *Camera Obscura* i ocene *cum laude* koje u EN1 ostaju neobjašnjene. Istovremeno, izostavlja objašnjenja koja su postojala u engleskom posredniku (na primer, razlika između *grandma* i *granny*), čime sugerise da se ta distinkcija smatra irelevantnom u srpskom kontekstu.

U pojedinim slučajevima dolazi do supstitucije fusnote prevodilačkom strategijom naturalizacije u samom tekstu: tako se *Lyceum* prevodi kao *gimnazija*, čime potreba za dodatnim objašnjenjem nestaje. Slično tome, monetarne jedinice se univerzalizuju ili izostavljaju, pa se izostavlja i objašnjenje pojma *florin*.

Ovakva paratekstualna zavisnost potvrđuje da posredni prevod ne prenosi samo tekst, već i kulturni i interpretativni okvir koji je uspostavljen u posredničkom

prevodu. Fusnote se, poput kulturnospecifičnih elemenata, prenose selektivno i transformišu kroz prevodni niz, pri čemu srpski prevodilac operacionalizuje viziju izvornika koja je već oblikovana engleskim posrednikom. Drugim rečima, SR1 ne konstruiše autonomni kulturni kontekst na osnovu neposrednog odnosa s holandskim izvornikom, već reprodukuje već selektovan model objašnjavanja, čime se potvrđuje da posredovanje obuhvata i tekstualni i paratekstualni sloj.

Nasuprot tome, EN2 pokazuje blažu ekspanziju fusnota (28), delom uslovljenu preuzimanjem četiri fusnote iz NL2. Međutim, njihova funkcija se bitno menja: dok se broj objašnjenja istorijskih ličnosti zadržava, gotovo u potpunosti nestaju fusnote vezane za toponime, običaje i istorijske pojave. Umesto toga, paratekst se preusmerava ka diskurzivnom i stilskom tumačenju teksta. Posebno je značajno vraćanje germanizama koji su bili uklonjeni u ranijim uredničkim intervencijama, pri čemu fusnote služe za njihovo prevođenje i objašnjenje. Time fusnote postaju sredstvo restitucije stilskih slojeva izvornika, ali posredstvom engleskog interpretativnog okvira.

Ovakav nalaz stoji u suprotnosti sa očekivanjima formulisanim u teorijskoj literaturi. Kako primećuje Šrot (Schroth, 2014: 238), veća istorijska distanca između čitalaca i događaja obično vodi ka proširenju kontekstualnih objašnjenja. Međutim, EN2 pokazuje suprotan obrazac: umesto širenja istorijsko-kulturnih objašnjenja, ovaj prevod redukuje upravo one fusnote koje posreduju ratni i okupacioni kontekst, dok proširuje one koje se odnose na diskurzivno i stilsko tumačenje teksta (na primer prevod germanizama). Ova strategija može ukazivati na promenu u recepcijskim normama angloameričkog tržišta, gde se pretpostavlja da je čitalačka publika već upoznata sa osnovnim istorijskim okvirom Holokausta, ali joj je potrebna pomoć u dekodiranju stilskih osobenosti teksta.

SR2, za razliku od SR1, pokazuje izrazito ekspanzivnu strategiju: s 52 fusnote, ovo izdanje ima najobimniji paratekstualni aparat među svim analiziranim verzijama. Većina fusnota preuzeta je iz engleskog posrednika, ali su dodatno proširene sopstvenim objašnjenjima. Nova tumačenja odnose se na religijske i kulturne običaje (*Sveti Nikola*, *Crni Petar*), jevrejske rituale (*menora*), biblijske reference, kao i na floru i realije svakodnevnog života (na primer *rabarbara*, *endivija*). Ovakva strategija ukazuje na visok stepen didaktizacije teksta i na pojačanu medijacijsku ulogu prevodioca.

Analiza paratekstualnog aparata pokazuje kontrastne strategije: SR1 reprodukuje posrednički model (21 od 24 fusnote iz EN1), dok SR2 s 52 fusnote znatno prevazilazi EN2 (28 fusnota) kroz didaktizaciju. Ovi nalazi ukazuju na ambivalentnu ulogu fusnota u posrednom prevođenju: selektivno preuzimanje potvrđuje zavisnost od posredničke interpretacije, dok ekspanzija u SR2 komplikuje Hadlijevu hipotezu o linearnoj redukciji kulturne markiranosti i otvara pitanje da li obilna fusnota predstavlja kompenzaciju ili dodatnu domestikaciju.

6. Zaključak

Analiza prevodne istorije *Dnevnika Ane Frank* u srpskom kontekstu pokazuje da posredno prevođenje nije samo tehnički model prenosa teksta, već mehanizam

koji generiše prepoznatljive tekstualne i diskurzivne obrasce. Iako je činjenica da su srpski prevodi nastajali putem engleskog posrednika već bila poznata, sprovedena analiza prvi put sistematski pokazuje na koji način takvo posredovanje utiče na prevodne izbore, strategije kulturnog prenosa i oblikovanje diskurzivnih nijansi.

Makrotekstualna rekonstrukcija prevodnog lanca omogućila je precizno pozicioniranje srpskih verzija unutar angloameričke prevodne tradicije, dok je mikrotekstualna analiza identifikovala konkretne mehanizme kumulativnog prenosa interpretativnih pomaka i tendenciju ka odomaćivanju kulturnospecifičnih elemenata.

Analiza fusnota otvorila je dodatnu dimenziju razumevanja posredovanog prevodenja. Dok rani srpski prevod u velikoj meri preuzima interpretativni aparat engleskog posrednika, kasniji prevod pokazuje strategiju didaktizacije s 52 fusnote, što je znatno više nego u bilo kojoj drugoj analiziranoj verziji. Ovi nalazi ukazuju na ambivalentnu ulogu fusnota: one mogu biti instrument kumulativne kulturne filtracije (reprodukcija posredničkog aparata), ali i prostor autonomne prevodilačke intervencije.

Istraživanje ima nekoliko ograničenja koja treba imati u vidu pri tumačenju rezultata. Korpus od 45 dnevnčkih zapisa, iako odabran prema kriterijumu visoke kulturno-istorijske zasićenosti, ne pokriva celokupnu strukturu *Dnevnika Ane Frank* niti sve moguće tipove kulturnospecifičnih elemenata. Diskurzivne transformacije (pejorativni markeri, ironijski slojevi, promena perspektive) analizirane su isključivo kvalitativno, bez kvantifikacije učestalosti pojedinih tipova preoblikovanja. Konačno, paratekstualna analiza ograničena je na fusnote, dok predgovori, uredničke napomene, ilustracije i druga paratekstualna sredstva zahtevaju zasebno istraživanje. Uprkos ovim ograničenjima, sprovedena analiza pruža dovoljnu osnovu za preliminarne zaključke o mehanizmima kulturne i diskurzivne filtracije u uslovima posrednog prevodenja.

Nalazi istraživanja ukazuju i na šire implikacije. Uprkos globalnom talasu novih direktnih prevoda s holandskog jezika, delo do danas nije prevedeno neposredno na srpski, što otvara pitanje prevodilačkih normi, tržišnih mehanizama i kulturnih prioriteta u domaćem izdavačkom prostoru. U tom kontekstu, potreba za novim, direktnim prevodom ne proizlazi isključivo iz filološke težnje ka izvorniku, već i iz nastojanja da se reaktualizuje diskurzivna i istorijska složenost Aninog glasa: pejorativni markeri, ironijski slojevi i kolektivna identifikacija, odnosno elementi koji su u posredovanoj tradiciji bili neutralizovani, ublaženi ili transformisani.

Sprovedena analiza predstavlja inicijalni pokušaj sistematskog sagledavanja prevodne istorije *Dnevnika Ane Frank* u srpskom kulturnom prostoru. Buduća istraživanja mogla bi biti usmerena ka arhivskom proučavanju nastanka prvog prevoda i prevodilačkog profila Zagorke Lilić, rekonstrukciji izdavačkih i uredničkih okolnosti njegovog nastanka, kao i ka sveobuhvatnijoj komparativnoj analizi celokupnog korpusa prevoda. Posebno bi značajno bilo ispitati društveno-istorijski kontekst produkcije i recepcije prevoda, uključujući ideološke, pedagoške i tržišne faktore koji su oblikovali njegov kanonski status, kao i komparativnu analizu

paratekstualnih strategija u prevodima na druge (semi)periferne jezike, kako bi se utvrdilo da li je obrazac didaktizacije specifičan za srpski kontekst ili predstavlja širi trend u posrednom prevodenju svedočanstava Holokausta.

Literatura

- Aixelá, J. F. (1996). Culture-specific items in translation. In R. Alvarez, M. C. A. Vidal (Eds.), *Translation, power, subversion* (pp. 52–78). Bristol: Multilingual Matters.
- Barnouw, D. (2018). *The Phenomenon of Anne Frank* (J. K. Ringold, trans.). Bloomington: Indiana University Press.
- Budimir, B. (2020). Peripheries in the global system of translation: A case study of Serbian translations of Dutch literature between 1991 and 2015. *Dutch Crossing*, 44(2), 218–235.
- Cluff, E. (2020). Anne Frank in Translation. *Criterion: A Journal of Literary Criticism*, 13(1), 15–26.
- Dagnino, R. (2023). Een globaal icoon in een minderheidstaal: Anne Franks Het Achterhuis in Baskische vertaling. *Internationale neerlandistiek*, 61(3), 290–320.
- Depuydt, K. (2017, februar, 14). *Ellende*. Instituut voor de Nederlandse taal. <https://ivdnt.org/actueel/woorden-van-de-week/terug-in-de-taal/ellende/>
- Emmerich, K. (2017). *Literary translation and the making of originals*. New York/London: Bloomsbury.
- Frank, A. (1947). *Het Achterhuis, Dagboekbrieven 14 juni 1942 – 1 augustus 1944*. https://dn790002.ca.archive.org/0/items/anne_frank_diaries/Anne%20Frane%20Diaries/anne-frank.pdf
- Frank, A. (1969). *Anne Frank: The Diary of the Young Girl* (B. Mooyaart-Doubleday, trans.). New York: WSP.
- Frank, A. (1960). *Dnevnik Ane Frank* (Z. Lilić, prev.). Beograd: Nolit.
- Frank, A. (1978). *Dnevnik Ane Frank* (Z. Lilić, prev.) Beograd: Nolit/Prosveta/Zavod za udžbenike.
- Frank, A. (1996). *Het Achterhuis, Dagboekbrieven 14 juni 1942 – 1 augustus 1944*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Frank, A. (1995). *Anne Frank: The Diary of the Young Girl. The Definitive Edition* (S. Massoty, prev.). New York: Doubleday.
- Frank, A. (2007). *Dnevnik Ane Frank* (M. Lukić, prev.). Podgorica: Narodna knjiga.
- Frank, A. (2009). *Dnevnik Ane Frank* (M. Čubriloović, prev.). Zemun: IP Book.
- Frank, A. (2015). *Dnevnik Ane Frank* (digitalizovano izdanje) (J. Maksimović, prev.). Beograd: Beoletra, Beoknjiga. <http://www.1300kaplara.edu.rs/biblioteka/biblioteka%20na%20daljinu/Dnevnik%20Ane%20Frank.pdf>
- Frank, A. (2016). *Het dagboek van Anne Frank. Oorspronkelijke versie (A)*. Warsaw: Centrum Cyfrowe. <https://adoc.pub/the-text-is-available-in-the-public-domain-and-free-of-known.html>
- Frank, A. (2022). *Dnevnik Ane Frank*. Konačno izdanje (G. Kapetanović, prev.). Čačak: Pčelica.

- Gentile, P., Ross, D. (2026). From Manuscript to Memory: Publishing and Translational Pathways of Anne Frank's Diary in Italy. In J. McMartin, P. Gentile, E. Nelissen (Eds.), *Literary Translation Lifecycles* (pp. 107–132). New York: Routledge.
- Hadley, J. (2017). Indirect translation and discursive identity: Proposing the concatenation effect hypothesis. *Translation Studies*, 10(2), 183–197.
- Heilbron, J. (1999). Towards a sociology of translation: Book translations as a cultural world-system. *European Journal of Social Theory*, 2(4), 429–444.
- Lefevere, A. (2016). *Translation, rewriting, and the manipulation of literary fame*. New York: Routledge.
- Missinne, L., Michajlova, I. (2019). Anne Frank in de DDR en Rusland. *Internationale Neerlandistiek*, 57(1), 11–34.
- Novaković-Lopušina, J. (2010). Zuidslavische enthousiastelingen. In M. Hüning, J. Konst, T. Holzhey (Eds.), *Neerlandistiek in Europa. Bijdragen tot de geschiedenis van de universitaire neerlandistiek buiten Nederland en Vlaanderen* (pp. 289–304). Berlin: Waxmann.
- Ognjanović, I., Nikodijević, M. (2015). Goran Kapetanovic: In Traces of Memory/ Flashbacks. *New Sound: International Journal of Music*, 45(1), 21.
- Pięta, H. (2016). On translation between (semi-) peripheral languages: an overview of the external history of Polish literature translated into European Portuguese. *The Translator*, 22(3), 354–377.
- Robyns, C. (1994). Translation and discursive identity. *Poetics today*, 15(3), 405–428.
- Rosa, A. A., Pięta, H., Bueno Maia, R. (2017). Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview. *Translation Studies*, 10(2), 113–132.
- Sapiro, G. (2008). Translation and the field of publishing: A commentary on Pierre Bourdieu's "A conservative revolution in publishing". *Translation studies*, 1(2), 154–166.
- Sapiro, G. (2016). How do literary works cross borders (or not)?: A sociological approach to world literature. *Journal of World literature*, 1(1), 81–96.
- Schroth, S. (2014). Translating Anne Frank's "Het Achterhuis". *Translation and Literature*, 23(2), 235–243.
- Stipić, D. (2021). Društvena percepcija „Dnevnika Ane Frank” u jugoslovenskom socijalizmu. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 28(1), 45–71.
- Van der Stroom, G. (1999). Werken om niet dom te blijven: Anne Frank en haar dagboeken. *Vooijs*, 17, 65–71.
- Van Uffelen, H. (2001). "Wat is er van dit meisje nog overgebleven?". *Acta Neerlandica*, 1, 19–37.
- Будимир, Б. (2021). Културноспецифични елементи из фламанске културе у преводу на српски језик (необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет, Београд.
- [Budimir, B. (2021). *Kulturnospecifični elementi iz flamanske kulture u prevodu na srpski jezik* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet: Beograd]

Bojana M. Budimir

Summary

CULTURAL AND DISCURSIVE TRANSFORMATION IN INDIRECT TRANSLATION: AN ANALYSIS OF THE SERBIAN TRANSLATIONS OF ANNE FRANK'S DIARY

This study explores the translation history of *Anne Frank's Diary* within the Serbian cultural context, focusing specifically on the phenomenon of indirect translation. Its primary aim is to reconstruct the work's translation genesis and analyze how indirect mediation shapes the transfer of culture-specific elements and discursive registers. The author seeks to address a major academic gap, as generations of Serbian school children have encountered this canonized text exclusively through indirect translations. The study draws on two theoretical frameworks. Lefevere's concept of translation as rewriting provides the basis for understanding how translators inevitably manipulate the source text in accordance with dominant ideological and poetological norms. It also examines Hadley's (2017) concatenation effect hypothesis, highlighting how indirect translations progressively reduce cultural foreignness because each intermediary step compounds prior filtering decisions. Together, these arguments contribute to understanding systemic and discursive dynamics in multi-layered translation chains. The author employed a dual quantitative and qualitative approach. The corpus comprised 45 diary entries from the Dutch source with their corresponding English and Serbian translations. Quantitative analysis covered 78 culture-specific elements and their translational equivalents, classified according to Aixelá's taxonomy of translation strategies, while qualitative analysis focussed on discursive transformations and footnote apparatus. Macro-textual reconstruction established that only two genuine translations of *Anne Frank's Diary* exist in Serbian, while several editions published between 2009 and 2015 under different translators' names are merely slightly revised versions of Zagorka Lilić's original translation. Quantitative results indicate a progressive reduction in foreignizing strategies, with domesticating choices becoming dominant in the Serbian versions relative to their English intermediaries. Qualitative analysis revealed cumulative discursive shifts, including neutralized pejorative markers, lost ironic layers, and distanced narrative perspectives, all directly inherited from the English intermediary versions. Footnote analysis showed contrasting strategies, as the earlier Serbian translation largely reproduced the interpretive apparatus of its English source, while the later one expanded it substantially through a strategy of didacticization. This article makes a significant contribution to the study of indirect translation by providing the first empirically grounded analysis of how Anglo-American intermediary translations have shaped the Serbian reception of a canonical Holocaust text. Its main contribution lies in demonstrating that indirect translation operates not as a neutral relay but as a cumulative discursive filter. The findings also raise broader questions about publishing norms and market mechanisms that delayed a direct translation from Dutch, pointing to the need for further socio-historical research.

Key words:

Anne Frank, *The Diary of the Young Girl*, indirect translation, culture-specific items, concatenation hypothesis, Dutch literature

Prilozi

Prilog A. Komparativna analiza odabranih odlomaka iz srpskih izdanja *Dnevnika Ane Frank* (Lilić, 1960; 1978; Čubrilović, 2009; Maksimović, 2015)

Zagorka Lilić, 1960.	Zagorka Lilić, 1978.	Milica Čubrilović, 2009.	Jovan Maksimović, 2015.
Недеља, 14. јуна 1942. год.	Недеља, 14. јуна 1942.	Nedelja, 14. juna 1942. god.	Nedelja, 14. juna 1942.
У петак 12. јуна пробудила сам се у шест. Није ни чудо, јер ми је био рођендан. Но, разуме се, нисам смела да устанем тако рано, па сам морала да савлађујем своју радозналоост до четврт до седам. А онда нисам могла више да издржим и отрчала сам у трпезарију, где ме је срдачно дочекао Муртје (мачак).	У петак 12. јуна пробудила сам се у шест. Није ни чудо, јер ми је био рођендан. Но, разуме се, нисам смела да устанем тако рано, па сам морала да савлађујем своју радозналоост до четврт до седам. А онда нисам могла више да издржим и отрчала сам у трпезарију, где ме је срдачно дочекао Муртје (мачак).	У петак 12. juna probudila sam se u šest. Nije ni čudo, jer mi je bio rođendan. No, razume se, nisam smela da ustanem tako rano, pa sam morala da savlađujem svoju radoznalost do četvrt do sedam. A onda nisam mogla više da izdržim i otrčala sam u trpezariju, gde me je srdačno dočekaо Murtje (mačak).	У петак 12. juna probudila sam se u šest. Nije ni čudo, jer mi je bio rođendan. No, razume se, nisam smela da ustanem tako rano, pa sam morala da savladam svoju radoznalost do petnaest do sedam. A onda nisam mogla više da izdržim i otrčala sam u trpezariju, gde me je srdačno dočekaо Murtje (mačak).
Чим је прошло седам, пошла сам до маме и тате, а онда у собу за седење да распакујем поклоне. Прво сам угледала тебе , дневниче, мој надражи поклон. На столу је био и букет ружа, саксија са цвећем, неколико грана ружа пузавица, а током дана стигло је још цвећа.	Чим је прошло седам, пошла сам до маме и тате, а онда у дневну собу да распакујем поклоне. Прво сам угледала тебе , дневниче, мој надражи поклон. На столу је био и букет ружа, саксија са цвећем, неколико грана ружа пузавица, а током дана стигло је још цвећа.	Čim je prošlo sedam, pošla sam do mame i tate, a onda u dnevnu sobu da raspakujem poklone. Prvo sam ugledala tebe , dnevniče, moj nadraži poklon. Na stolu je bio i buket ruža, saksija sa cvećem, nekoliko grana ruža puzavica, a tokom dana stiglo je još cveća.	Čim je prošlo sedam, pošla sam do mame i tate, a onda u dnevnu sobu da raspakujem poklone. Prvo sam ugledala tebe , dnevniče, moj nadraži poklon. Na stolu je bio i buket ruža, saksija sa cvećem, nekoliko grana ruža puzavica, a tokom dana stiglo je još cveća.

Добила сам пуно ствари од маме и тате, а и моји другови и другарице обасули су ме поклонима. Између осталог, добила сам „Мрачну комору”¹, једну забавну игру, пуно бонбона, чоколада, један брош, Холандске приче и легенде од Јозефа Кохена, „Дезино летовање у планини” (особита књига) и нешто новца. Сада ћу моћи да купим Грчке и римске митолошке приче — сјајно! ¹ Књига врло позната у Холандији (пр. пр.)	Добила сам пуно ствари од маме и тате, а и моји другови и другарице обасули су ме поклонима. Између осталог, добила сам Мрачну комору¹, једну забавну игру, пуно бонбона, чоколада, један брош, Холандске приче и легенде од Јозефа Кохена, Дезино летовање у планини (особита књига) и нешто новца. Сада ћу моћи да купим Грчке и римске митолошке приче — сјајно! ¹ Књига врло позната у Холандији — Прим. прев.	Dobila sam puno stvari od mame i tate, a i moji drugovi i drugarice obasuli su me poklonima. Између осталог, dobila sam Mračnu komoru¹, jednu zabavnu igru, puno bombona, čokolada, jedan broš, Holandske priče i legende od Jozefa Kohena, Dezino letovanje u planini (особита knjiga) i nešto novca. Sada ću moći da kupim Grčke i rimske mitološke priče — sjajno! ¹ Knjiga vrlo poznata u Holandiji — Prim. prev.	Dobila sam puno stvari od mame i tate, a i moji drugovi i drugarice obasuli su me poklonima. Између осталог, dobila sam Mračnu komoru¹, jednu zabavnu igru, puno bombona, čokolada, jedan broš, Holandske priče i legende od Jozefa Kohena, Dezino letovanje u planini (posebna knjiga) i nešto novca. Sada ću moći da kupim Grčke i rimske mitološke priče - sjajno!
---	---	--	---

Prilog B. Komparativna analiza odabranih odlomaka iz srpskih izdanja *Dnevnika Ane Frank* (Lilić 1978; Lukić 2007)

Zagorka Lilić, 1978.	Marko Lukić, 2007.
Недеља, 14. јуна 1942. У петак 12. јуна пробудила сам се у шест. Није ни чудо, јер ми је био рођендан. Но, разуме се, нисам смела да устанем тако рано, па сам морала да савлађујем своју радозналост до четврт до седам. А онда нисам могла више да издржим и отрчала сам у трпезарију, где ме је срдечно дочекао Муртје (мачак). Чим је прошло седам, пошла сам до маме и тате, а онда у дневну собу да распакујем поклоне. Прво сам угледала тебе, дневнице, мој надражи поклон. На столу је био и букет ружа, саксија са цвећем, неколико грана ружа пузавица, а током дана стигло је још цвећа. Добила сам пуно ствари од маме и тате, а и моји другови и другарице обасули су ме поклонима. Између осталог, добила сам Мрачну комору¹, једну забавну игру, пуно бомбона, чоколада, један брош, <i>Холандске приче и легенде</i> од Јозефа Кохена, <i>Дезино летовање у планини</i> (особита књига) и нешто новца. ¹ Књига врло позната у Холандији — Прим. прев.	Недеља, 14. јуна 1942. Почећу с оним тренутком када сам тебе добила, то јест када сам те угледала на столу са мојим рођенданским поклонима (не рачунам онај тренутак када су ми тебе купили, а коме сам присуствовала). У петак 12 јуна пробудила сам се у шест. Није ни чудо, јер ми је био рођендан. Но, разумије се, нијесам смјела да устанем тако рано, па сам морала да савлађујем своју радозналост до четврт до седам. А онда нијесам више могла издржим и отрчала сам у трпезарију, гдје ме је срдечно дочекала Муртје (мачка) ваљајући се по поду. Кад је прошло седам, пошла сам до маме и тате, а онда у дневну собу да распакујем поклоне. Прво сам угледала тебе, дневнице, мој најдражи поклон. На столу је био букет ружа, саксија са цвијећем, неколико грана ружа пузавица, а током дана стигло је још цвијећа. Пуно ствари сам добила од маме и тате, а и моји другови и другарице обасули су ме поклонима. Поред осталог добила сам Мрачну комору,* једну забавну игру, пуно бомбона, чоколада, један брош <i>Холандске приче и легенде</i> од Јозефа Кохена, <i>Дезино путовање у планину</i> (посебна књига) и нешто новца. * Књига врло позната у Холандији — Прим. прев.